

Water als bron van conflicten

Matthijs Veenendaal

Door het Tweede Wereld Water Forum heeft water de afgelopen maanden, mede dankzij de betrokkenheid van Prins Willem Alexander, in het middelpunt van de belangstelling gestaan. In de pers werd zeer uitgebreid aandacht besteed aan het Forum waar bijna alle facetten van de waterproblematiek aan de orde kwamen. Een van de belangrijkste aandachtspunten was de mogelijkheid dat waterschaarste en watervervuiling in de nabije toekomst kunnen leiden tot gewapende conflicten.

In de afgelopen decennia zijn regelmatig zeer alarmerende analyses over de onvermijdelijkheid van wateroorlogen verschenen. Er is op het eerste gezicht ook genoeg reden om te veronderstellen dat bij een toenemende bevolkingsdruk en afnemende beschikbaarheid van zoetwater grote conflicten over water zullen ontstaan. Op aarde zijn 261 stroomgebieden die zich over meer dan één land uitstrekken en er zal rond 2025, indien niets verandert, door vervuiling, verkwisting en overgebruik te weinig water beschikbaar zijn om alle mensen van voldoende water te kunnen voorzien. Aangezien water een essentiële levensbehoefte is, kan geen land accepteren dat de aanvoer van voldoende schoon water in gevaar wordt gebracht door buurlanden. Er zullen dus ongetwijfeld vele conflicten tussen staten ontstaan over het gebruik van dat water. De vraag is echter of dit ook tot *gewapende* conflicten zal leiden.

Op dit moment zijn er al veel langlopende conflicten over water. Vooral in de droge gebieden in de wereld is de concurrentie om watervoorraden hevig en dit zal in de toekomst alleen maar erger worden. In het Midden-Oosten zijn al eeuwenlang spanningen over de verdeling van water zonder dat dit ooit tot oorlog heeft geleid. Water heeft wel vaak een secundaire rol bij het uitbreken van oorlogen gespeeld (bijvoorbeeld de Zesdaagse Oorlog van 1967 en de Iran/Irak oorlog in de jaren tachtig). Hoewel wateroorlogen historisch gezien niet echt voor de hand liggen, betekent dat niet dat deze in de toekomst niet zullen uitbreken. De vraag naar water zal vanwege de groei van de wereldbevolking enorm toenemen en daarmee ook de wens van overheden om voldoende hoeveelheden onder controle te houden. Water zal in de toekomst van veel grotere strategische en ook economische waarde worden en zou dan eerder aanleiding kunnen zijn om naar de wapens te grijpen.

In het vervolg van dit artikel komen vijf gebieden aan de orde waar de spanningen over water nu al hoog oplopen en die daardoor een indicatie kunnen geven over de waarschijnlijkheid van wateroorlogen in de nabije toekomst.

De Jordaan

Steeds meer landen in het Midden-Oosten hebben te kampen met ernstige watertekorten en door de snelle bevolkingsgroei stijgt het watergebruik enorm. In 1955 kampden drie landen in de regio met ernstige tekorten (Koeweit, Bahrein en Jordanië), in 1990 waren dat er elf waaronder ook Israël en de Palestijnse gebieden. Israël, Jordanië en de Palestijnse gebieden zijn voor het overgrote deel van hun zoetwater afhankelijk van de Jordaan en twee grote ondergrondse watervoorraden (*aquifers*). Aangezien de Jordaan maar een zeer beperkte afvoer heeft (ongeveer 1,5% van dat van de Rijn) en de *aquifers* niet onuitputtelijk zijn, is het van het grootste belang dat de landen zeer zorgvuldig met het water omgaan. Water is dan ook een strategisch zeer belangrijke grondstof.

De behoefte aan water heeft de spanningen tussen Israël en zijn Arabische burens extra hoog opgevoerd. Toen Syrië in de jaren vijftig probeerde het water van de Jordaan om te leiden voordat het Israël bereikte voerde Israël luchtaanvallen uit om dit te voorkomen. Ook bij de aanleg van het centrale waterleidingnet in Israël kwam het tot schermutselingen tussen beide landen. De oorlog van 1967 werd mede veroorzaakt door de behoefte aan water. Door de

bezetting van de Golan-hoogte en de Westelijke Jordaanoever stelde Israël als bijkomstig voordeel haar watervoorziening veilig, maar werd de kans op vrede veel kleiner.

Voor een duurzame vrede zal Israël de controle over de belangrijkste waterreserves moeten delen met de buurlanden. Op dit moment is Israël veruit de grootste gebruiker van water in de regio en is het voor de Palestijnen bijna onmogelijk om aan meer water voor landbouw te komen. Israël betreft tweederde van haar zoetwater uit de Jordaan en de bezette gebieden, waardoor er voor de Palestijnen weinig resteert. Dit is een ernstige belemmering voor het vredesproces. In ruil voor vrede zal Israël een belangrijk deel van haar waterrechten op moeten geven om tot een rechtvaardiger verdeling te komen. Dit zou betekenen dat de landbouwsector in Israël sterk ingekrompen dient te worden. Op zich is dat niet rampzalig, omdat de landbouw nog maar een klein deel van de economie vormt. Ook de Arabische landen in de regio zullen minder water voor landbouw moeten gaan gebruiken. In Syrië en Jordanië worden nu op grote schaal komkommers en bananen geteeld, gewassen die erg veel water behoeven. Alhoewel het logisch is dat de landen in de regio door de snelle bevolkingsgroei het landbouwareaal willen uitbreiden, kan dit al snel tot chronische watertekorten leiden. Door beter met de bestaande watervoorraden om te springen kan een groot deel van het probleem al opgelost worden, maar dit vergt wel ingrijpende veranderingen die niet gemakkelijk door te voeren zullen zijn.

Om tot een eerlijke verdeling van het water in de regio te komen zal ook zeer nauw moeten worden samengewerkt en zullen de overheden (vooral de Israëlische) de beschikbare cijfers over de watervoorraden vrij moeten geven. Zolang niet duidelijk hoeveel water precies voorradig is en hoeveel waarvoor wordt gebruikt, zal het niet mogelijk zijn om tot een akkoord te komen. Het zal niet eenvoudig zijn een open discussie te voeren in een regio waar men uit gewoonte alles geheim wil houden en waar zelfvoorzienigheid een belangrijk streven is. Nu de onderhandelingen in het vredesproces zo moeizaam verlopen wordt op politiek niveau niet onderhandeld over water. Op technisch gebied wordt echter nog wel samengewerkt. Indien de waterspecialisten het eens worden over de aanpak van de belangrijkste problemen wordt het voor de politici makkelijker om te volgen. Samenwerking tussen specialisten kan, door begrip voor elkaars positie te kweken, wel zorgen dat een conflict over water niet escaleert.

De Nijl

De Nijl is al millennia lang de bron van leven in Egypte en Soedan. De rijkdom van het oude Egyptische rijk was gebaseerd op de zekerheid van het water van de Nijl. Nu meer dan 270 miljoen mensen in het stroomgebied van de Nijl wonen is het lang niet meer zeker dat de rivier voor voldoende water kan zorgen om allen in hun behoeften te laten voorzien. Als de huidige groei van de Egyptische bevolking doorzet zal de Nijl over een aantal jaren niet genoeg water meer aanvoeren. Tel daar de bevolkingsgroei in Soedan en Ethiopië bij op, en het is duidelijk dat dit een groot probleem is.

De makkelijkste manier voor Egypte om meer water te verkrijgen is het via een kanaal direct af te tappen uit de Witte Nijl voordat het in het grote moerasgebied in Soedan stroomt. Dit kanaal zou er voor kunnen zorgen dat het verlies door verdamping in het moeras aanzienlijk afneemt, waardoor de afvoer via de Witte Nijl sterk toeneemt. Plannen voor dit kanaal bestaan al jaren, maar door de burgeroorlog in Soedan en de slechte relatie tussen het fundamentalistische regime in Khartoem en de regering in Caïro is het nog niet verder gekomen dan de ontwerptafel. Buiten Egypte zijn weinig voorstanders van het project te vinden vanwege de grote ecologische schade die zou ontstaan en vanwege de nadelen voor de Soedanese landbouw.

In Egypte ligt verder nog een plan klaar om water bij de Aswandam de woestijn in te leiden om zo een heel nieuw geïrrigeerd landbouwgebied te creëren. Het plan lijkt op het eerste gezicht veelbelovend en zou de bevolkingdruk verminderen, maar er is te weinig water in de Nijl om dit plan mogelijk te maken zonder dat dit tot ernstige watertekorten elders leidt.

Egypte is niet het enige land dat grote plannen heeft om de snel groeiende bevolking van voldoende voedsel te voorzien. Ethiopië wil een herhaling van de rampzalige hongersnoden van de jaren tachtig voorkomen en is van mening dat zonder intensieve irrigatie in de hooglanden geen voedselzekerheid bereikt kan worden. Om grootschalige irrigatie mogelijk te maken wil de Ethiopische regering honderden microdammen in de Ethiopische hooglanden aanleggen. Aangezien Ethiopië in 2025 meer monden te voeden heeft dan Egypte is de wens om de landbouwgronden optimaal te benutten zeer begrijpelijk. Door irrigatie zal de afvoer van de Blauwe Nijl echter sterk dalen. Dit is nu juist het water dat Egypte zo hard nodig heeft. De huidige oorlog tussen Ethiopië en Eritrea zorgt ervoor dat Ethiopië voorlopig niet over de financiële middelen zal beschikken om op grote schaal microdammen aan te leggen. Tevens zullen weinig donoren Ethiopië financieel willen ondersteunen zolang de oorlog doorgaat.

Een nieuw akkoord over de verdeling van de waterafvoer van de Nijl is noodzakelijk. Er is nu alleen een akkoord uit 1956 tussen Soedan en Egypte. In dit akkoord wordt al het water tussen de twee landen verdeeld waardoor voor de overige landen niets overblijft. Uiteraard wordt dit akkoord niet door Ethiopië en de overige Nijl landen erkend. In een nieuw akkoord zullen Soedan en vooral Egypte genoeg moeten nemen met minder water. Gezien de stijging van de behoefte in de landen zal dit een zeer gecompliceerd en langdurig proces worden, waarbij de spanningen hoog op kunnen lopen. De landen zullen alle mogelijke pressiemiddelen inzetten om elkaar tot inschikkelijkheid te bewegen. Egypte heeft baat bij een voortdurende instabiliteit in Soedan en Ethiopië waardoor deze landen zich nauwelijks kunnen ontwikkelen en geen extra beslag op het water kunnen leggen. Zodra deze twee landen in rustiger vaarwater terecht komen zal de strijd om water nog heviger worden. Evenals de landen rondom de Jordaan zijn ook de Nijllanden voorzichtig begonnen aan overleg op technisch niveau. Hoewel dit proces moeilijk verloopt, biedt het perspectieven voor de toekomst.

De Eufraat en de Tigris

Turkije beschikt over meer water dan de rest van het Midden-Oosten bij elkaar. Vrijwel al het water dat via de Eufraat en de Tigris door de vruchtbare halvemaan stroomt, komt uit de bergen in Turkije. Turkije wil graag de regionale grootmacht in het Midden-Oosten worden en water kan helpen die droom te verwezenlijken.

Als één van de meest ontwikkelde landen in de regio heeft Turkije altijd met een afgunstig oog gekeken naar de olierijkdommen die de golfstaten een buitenproportionele macht geven. Nu het belang van olie in de internationale economie aan het afnemen is, ziet Turkije mogelijkheden om haar economische en politieke macht in de regio te vergroten. Hierbij moet worden aangetekend dat de watervoorraden in Turkije niet groot genoeg zijn om grootschalige export mogelijk te maken. Bovendien hebben de Turken het water zelf hard nodig om de groeiende bevolking te blijven voeden.

Turkije ziet zichzelf als eigenaar van al het water en ontkent dat buurlanden Syrië en Irak er ook aanspraak op kunnen maken. Beide landen zijn voor hun watervoorziening voor het grootste deel aangewezen op de Eufraat en de Tigris. Turkije verkoopt nu al water aan Israël en de Palestijnse Autoriteiten en wil dit in de toekomst graag uitbreiden. Syrië en Irak zien dit met lede ogen aan. In de eerste plaats zien zij de wateraanvoer vanuit Turkije afnemen en daarnaast lopen ze het risico dat ze in de toekomst voor water, waar ze menen recht op te hebben, moeten gaan betalen. Het conflict om water wordt daarnaast verergerd doordat Turkije bezig is met de uitvoering van het zeer ambitieuze Zuid-Anatolië Plan (GAP). Het doel van dit plan is om door de grootscheepse bouw van dammen voor irrigatie en waterkrachtcentrales, de economische ontwikkeling in de regio een belangrijke impuls te geven en daardoor de populariteit van de Koerdische afscheidingsbeweging PKK te ondermijnen. Het GAP-project verontrust Syrië en Irak, aangezien het Turkije de macht geeft de waterloop via de beide rivieren zo goed als af te sluiten. Het land heeft dit al eerder

gedaan, of ermee bedreigd. In 1989 bijvoorbeeld wilde de Turkse premier Özal de toevoer van water naar Syrië sterk terugdraaien als dat land zijn steun aan de PKK niet zou opzeggen. En in 1990 ontstonden ernstige watertekorten in Syrië nadat Turkije de Eufraat had afgesloten om het meer achter de enorme Atatürkdam te laten vollopen.

Een ander nadelig gevolg van het GAP-project kan zijn dat het water dat Syrië en Irak uiteindelijk bereikt van beduidend mindere kwaliteit zal zijn. Als een groot deel van de watervoorraden eerst voor de landbouw wordt gebruikt, zullen daar hoge concentraties chemicaliën en zout in komen. Hierdoor zal het stroomafwaarts veel minder geschikt voor irrigatie zijn.

De mogelijkheden voor Syrië en Irak om Turkije te dwingen meer (schoon) water te laten doorstromen zijn beperkt. Zowel militair als economisch zijn de landen te zwak om Turkije tot inschikkelijkheid te bewegen. Voor de stroomafwaarts gelegen landen bestaat eigenlijk maar één oplossing: samenwerking. Turkije heeft wat meer speelruimte om water als politiek pressiemiddel te gebruiken, maar ook voor dit land geldt dat het op lange termijn meer belang heeft bij samenwerking dan bij eenzijdige acties. Turkije zal zich niet willen isoleren in de regio nu het juist haar invloed wil vergroten.

Botswana en Namibië

Het is opmerkelijk dat twee van de best bestuurde landen in Afrika in conflict over water zijn geraakt. Namibië behoort tot de meest waterarme landen op aarde en de situatie is de laatste jaren nog verder verslechterd door aanhoudende droogte. Daarnaast is ook sprake van de gebruikelijke bevolkingsgroei waardoor de waterbehoefte van Namibië aanzienlijk toeneemt. In Namibië is maar één gebied met grote watervoorraden. Dit is de Caprivistroom in het noordoosten (waar op dit moment ook nog een afscheidingsbeweging actief is). Hier stroomt de rivier de Okavango doorheen die de levensader van de Okavango-delta is en van essentieel belang is voor de watervoorziening van Botswana. Namibië wil nu een pijpleiding naar Windhoek aanleggen. Het watertekort rond de hoofdstad is zo acuut dat Namibië desnoods zonder overleg het water zal aftappen. Tot nu toe is dat nog niet gebeurd omdat water uit Zuid-Afrika wordt geïmporteerd en grote internationale druk wordt uitgeoefend op de regering in Windhoek om geen unilaterale acties te ondernemen.

De pijpleiding zou desastreuze gevolgen voor de Okavango-delta kunnen hebben. Dit zeer bijzondere natuurreservaat - een van de weinige overgebleven *wetlands* in de wereld - heeft toch al veel te lijden onder de aanhoudende droogte in de regio en de toenemende behoefte van water voor landbouw. Indien de toevoer van water nog verder wordt beperkt, dreigt de delta op te drogen en zal de bijzondere flora en fauna te verdwijnen. Voor Botswana zou dat een economische catastrofe zijn. Voor Namibië zou de ontziltiging van zeewater een oplossing voor het watertekort kunnen zijn, maar dit is een dure en tijdrovende aangelegenheid. Namibië denkt niet de tijd te hebben om te wachten op financiële ondersteuning van donoren en de bouw van ontziltingsinstallaties.

Indien Angola eindelijk een einde weet te maken aan de hopeloze burgeroorlog, zal ook dat land meer aanspraak op het water in de regio maken. Dit zal het probleem alleen nog maar vergroten. In ieder geval is duidelijk dat de Okavango nooit groot genoeg is om in de waterbehoefte van de drie landen te voorzien. Er zullen dus andere oplossingen gevonden moeten worden, liefst voordat de Okavango droog komt te staan.

Zolang de landen in het stroomgebied niet over de militaire macht beschikken om de loop van de Okavango permanent te controleren zullen er zeer waarschijnlijk geen oorlogen uitbreken. Botswana doet echter wel grote investeringen om zijn militaire macht snel uit te breiden. Indien Botswana militair te dominant wordt, heeft dat grote gevolgen hebben voor de regionale stabiliteit. Zowel Namibië als Botswana zijn zich ervan bewust dat een oorlog desastreuze gevolgen voor de watervoorziening in beide landen zal hebben. De wil om een vreedzame en duurzame oplossing voor de problemen te vinden is duidelijk groter. Een oorlog ligt hier dus niet voor de hand.

Mekong

In het Mekong-stroomgebied wonen ongeveer 230 miljoen mensen verspreid over zes, voornamelijk arme, landen (China, Birma, Laos, Thailand, Cambodja en Vietnam). Het grote probleem is in deze regio niet een gebrek aan water. Hier vormt de wens van de aan de bovenloop van de rivier gelegen landen om de rivier te gebruiken voor een snelle economische ontwikkeling een bron van conflicten. Door houtkap en rooibouw is er veel erosie en vervuiling in de regio. Alle betrokken landen hebben plannen voor de bouw van waterkrachtcentrales. In totaal zijn er plannen voor 54 dammen. Vooral China wil op grote schaal elektriciteit opwekken om zo het zuidwesten van het land tot ontwikkeling te brengen. Er is internationaal veel protest tegen de dammen vanwege de grote ecologische schade die daarmee aangericht wordt en de grote sociaal-economische gevolgen voor de honderdduizenden die zullen moeten verhuizen. China is echter niet van plan de bouw stop te zetten. Door de aanleg van dammen zal veel minder vruchtbaar rivierslib worden afgevoerd waardoor de landbouwgronden in de Mekong-delta (Zuid Vietnam) dreigen te verschromelen en verzilten en planten en diersoorten zullen verdwijnen.

In de stroomafwaarts gelegen landen is men bevreesd dat de vele dammen China de macht zullen geven de kraan voor korte of langere periodes dicht te draaien. Als regionale grootmacht zal China er niet voor terugdeinzen om ook water in te zetten om de buurlanden tot grotere volgzaamheid te bewegen. Een sterk verminderde afvoer van de Mekong zou desastreuze gevolgen hebben voor de economieën in de stroomafwaarts gelegen landen zonder dat ze daar veel tegen zouden kunnen doen. Vietnam heeft als meest stroomafwaarts gelegen land het meest te lijden onder de dammen en de vervuiling. Het land is militair sterk genoeg om buurlanden Laos en Cambodja onder druk te zetten maar het is uitgesloten dat iets tegen grote buurman China ondernomen kan worden. Ook in het Mekong-stroomgebied wordt er door waterspecialisten steeds intensiever samengewerkt. Het is echter verontrustend dat China hier nog niet echt bij betrokken lijkt te zijn. Zonder de actieve bemoeienis van dit land zullen onderhandelingen niet veel resultaat opleveren.

Wateroorlogen?

Hoewel er veel conflicten over water zullen blijven bestaan, zijn wateroorlogen niet erg waarschijnlijk. Dit om de eenvoudige reden dat een oorlog veel te duur zal zijn. Voor het geld dat een week oorlogvoeren kost, kunnen veel ontziltingsinstallaties worden gebouwd. De prijs van water is nog te laag om een oorlog te kunnen rechtvaardigen. Ook het permanent bezetten van waterrijke gebieden is geen langetermijnoplossing vanwege de hoge kosten. Daarnaast zal een oorlog vaak geen, of een averechts, resultaat opleveren. Vooral stroomafwaarts gelegen landen kunnen weinig voordeel behalen bij een oorlog. Indien Syrië bijvoorbeeld een dam in Turkije opblaast zal dat leiden tot een enorme vloedgolf met alle gevolgen van dien. Ook Egypte zal niet snel een oorlog ontketenen om de watervoorziening veilig te stellen, aangezien het kwetsbaar is voor acties van landen in de bovenloop. Daarnaast is het zo goed als onmogelijk om delen van Soedan en Ethiopië te bezetten en zal Egypte niet in staat zijn alle microdammen in Ethiopië te vernietigen vanwege het grote aantal en de beperkte omvang. Egypte is dus gebaat bij een vreedzame oplossing. Ook Israël ziet in dat bezetting geen uitzicht biedt op een duurzame oplossing voor de waterproblematiek. Alleen indien de watervoorraden zover teruglopen dat massale sterfte door verdroging dreigt, kan een land zich genoodzaakt zien een oorlog te beginnen. Er moet dan natuurlijk wel in een naburig land genoeg water aanwezig zijn en er moet worden aangetoond dat die watervoorraden moedwillig worden achtergehouden.

Samenwerking biedt veel betere mogelijkheden en is een rationelere optie om de waterproblematiek op lange termijn op te lossen, al zullen dan wel harde noten gekraakt moeten worden. In de eerste plaats is het noodzakelijk dat eenduidige gegevens worden gehanteerd. Veel conflicten worden verergerd doordat de betrokken partijen volstrekt

verschillende gegevens over het aanwezige water gebruiken. Hierdoor worden onderhandelingen zeer gecompliceerd en gaat veel tijd verloren om alleen maar te bereiken dat de betrokken partijen het eens worden over de te gebruiken cijfers. Daarnaast zullen harde maatregelen moeten worden genomen om het watergebruik terug te dringen. De meeste landen kunnen zeer veel water besparen door efficiënter en bewuster om te gaan met de voorraden die aanwezig zijn. Vooral in de landbouw, veruit de grootste gebruiker van zoetwater, kan veel bespaard worden. Tussen de 60 en 70% van al het beschikbare zoetwater wordt gebruikt voor bevoeiing van akkers. Bij irrigatie gaat vaak meer dan 50% van het gebruikte water verloren door verdamping. Indien op grote schaal wordt overgegaan op druppelirrigatie kan dat verlies voor een groot deel worden teruggedrongen. Ook de bio-industrie, hoewel omstreden, kan de waterbehoefte terugdringen door gewassen te ontwikkelen die minder water nodig hebben. Daarnaast zal inkrimping van het landbouwareaal soms noodzakelijk zijn om de problemen op te lossen. Landen zullen dan meer voedsel moeten gaan importeren. Hier zijn de meeste landen huiverig voor, omdat ze niet graag voor voedsel afhankelijk zijn van import en meestal te maken hebben met sterke landbouw-lobbies. Vaak is er geen economisch alternatief voor de landbouw en zijn regeringen benauwd voor grote werkeloosheid die het gevolg kan zijn van het inkrimpen van de landbouwsector.

Conflicten over water zullen blijven bestaan en in de nabije toekomst ook toenemen. Ze zullen vooral gaan over de rechten die landen op water kunnen doen gelden. De conflicten kunnen zeer hoog op lopen, maar zullen zeer waarschijnlijk niet ontaarden in grootschalige gewapende conflicten. Veel landen beginnen in te zien dat de waterproblematiek niet eenzijdig kan worden opgelost. Het lijkt erop dat er sprake is van een vorm van *Mutual Assured Destruction*. Indien landen gezamenlijk geen maatregelen nemen, zal de gehele regio getroffen worden door acute watertekorten. Door de omvang van de problemen en de catastrofale gevolgen van verkwisting en slecht beheer in de nabije toekomst, wordt steeds duidelijker dat alleen samenwerking een ramp kan voorkomen. Ook hierdoor neemt de kans op oorlog af.

Drs. M.A. Veenendaal is historicus en werkzaam voor het projectsecretariaat van het Tweede Wereld Water Forum.